

Brood, spelen en legitimatie

Het Flavisch amfitheater als ideologisch instrument

Bachelor scriptie (herkansing)

Max Hartjes (S4565185)

Begeleider: Dr. Lien Foubert

Datum: 15-08-2023

9870 woorden

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 De historische context	3
1.2 Ideologie in Romeinse context	5
1.3 De Flavische ideologie	6
1.4 Arena's als ideologisch medium	8
2. Historische context	10
2.1 De Joodse Oorlog	10
2.2 Claudius en Augustus als <i>exempla</i>	11
2.3 Contrast met Nero	12
3. Het Colosseum:	13
3.1 Referenties naar de Joodse Oorlog	13
3.2 Joodse slaven	14
3.3 Het Colosseum en imitatie van Augustus	15
4. De spelen	15
4.1: De Joodse Oorlog in de spelen	15
4.2 Religieuze component van spelen	16
4.3 Titus en Nero	17
4.4 Algemeen machtsvertoon	17
5. Nero's Domus Aurea:	18
5.1 Het bouwprogramma van Vespasianus	19
5.2 Referenties naar Augustus	19
5.3 Claudius als <i>exemplum</i>	21
6. Munten:	21
6.1 Munten als ideologisch medium	21
6.2 De Colosseum <i>sestertii</i>	22
6.3 Imitatie van Claudius	22
6.4 Domitianus en de vergoddelijkte Titus	23
7. Conclusie	23
7.1 Het Colosseum	23
7.2 De spelen	24
7.3 Nero's Domus Aurea	24
7.4 De Colosseum <i>sestertii</i>	25
7. Vervolgonderzoek	25
Bibliografie	27

Antieke bronnen.....	27
Afbeeldingen.....	Error! Bookmark not defined.
Secundaire literatuur	27

1. Inleiding

1.1 De historische context

Vespasianus bevond zich in een unieke positie toen hij de macht greep in 69 n.Chr. Hoewel Galba, Otho en Vitellius hem voor waren gegaan als keizer in 68/69 n.Chr., was Vespasianus de eerste keizer sinds de Julisch-Claudische dynastie die de macht in handen wist te houden. Zijn naamsbekendheid was echter enigszins een probleem.¹ Hoewel hij geen onbekende was, had hij niet genoeg faam achter zijn naam. Het probleem was dat Vespasianus uit een familie van belastinginners kwam en geen senatoriale achtergrond had. Dit betekende dat Vespasianus een zogenaamde ‘nieuwe man’ was, waardoor hij niet op zijn familienaam terug kon vallen om een positie als senator te kunnen bemachtigen. Zijn vader was echter met Vespasia Polla getrouwd. Zij was van een hogere stand, aangezien zij uit een senatoriale familie kwam. Hierdoor had hij tijdens zijn loopbaan wel steun van zijn moeders kant gekregen. Zo had zijn moeder hem aangezet om ambitie te tonen. Hierbij kreeg hij steun van zijn oom, die wel een senator was.²

Niet alleen Vespasianus’ aanzien was een probleem. De Romeinen zagen voor de zoveelste keer een nieuwe man aan de macht komen, hoewel deze mannen tot Vespasianus nooit de positie van keizer hadden weten te bemachtigen. Een voorbeeld van zo een machtige ‘nieuwe man’ was Narcissus, een vrijgelaten slaaf, die een belangrijke positie aan het hof van Claudius had weten te bemachtigen. De traditionele elite (senatoren en *equites*) werd deels verdrongen van het hof door deze ‘nieuwe mannen, wat voor tegenstand zorgde onder de leden van deze traditionele elite. Als reactie hierop zou Nero, op aanraden van zijn adviseurs, weer meer op de traditionele elite vertrouwen. Hierdoor werden ‘nieuwe mannen’, zoals Vespasianus, meer naar de achtergrond verdrongen.³ Toen Vespasianus aan de macht kwam, waren er dus al jaren spanningen tussen de traditionele elite en de opkomende ‘nieuwe’ mannen. Hierdoor was de positie die Vespasianus had bemachtigd niet onomstreden. Verschillende senatoren zetten zich af tegen de nieuwe keizer, aangezien zij kans zagen om de positie die de senaat in de Republiek had, in ere te herstellen. Een van deze senatoren was Helvidius Priscus, die in de senaat voorstelde om het Capitulum, dat beschadigd was geraakt in de burgeroorlog, in naam van de senaat te laten repareren.⁴ Deze gebeurtenis, die via het werk van Tacitus bewaard is gebleven, illustreert de moeizame band tussen de nieuwe princeps en de senaat in het begin van Vespasianus’ regeerperiode.

De loopbaan van Vespasianus onder keizer Gaius, ook bekend als Caligula, was eveneens een punt van kritiek voor verschillende senatoren. Gaius werd onderworpen aan een *damnatio memoriae*, wat inhoudt dat de herinnering aan deze persoon in een kwaad daglicht gezet wordt. Dit kwam de reputatie van

¹ M. Vasta, ‘Flavian visual propaganda: Building a dynasty’, *Constructing the Past* 8:1 (2007) 107; B. Levick, ‘Worries about Vespasian: the achievements of an emperor’, *Acta Classica* 53 (2010) 121 – 122.

² B. Levick, *Vespasian* (Londen/New York 1999) 4 – 8.

³ *Ibidem*, 20.

⁴ H. Lindsay, ‘Vespasian and the city of Rome: the centrality of the Capitulum’, *Acta Classica* 53 (2010) 176.

Vespasianus niet ten goede, aangezien hij zich op verschillende punten achter deze keizer had geschaard. Zo had hij in de senaat gepleit voor een strengere straf voor een van de daders van een samenzwering tegen keizer Gaius. Daarnaast had hij, ter ere van de overwinningen van Gaius in Germania, gepleit voor het organiseren van spelen. Na de dood van Gaius schaadden deze eerbewijzen de reputatie van Vespasianus. Zijn gedrag richting Gaius was dan ook een van de kritiekpunten na zijn troonsbestijging.⁵

Het volk (de inwoners van het Rijk die geen lid van de elite waren) was eveneens huiverig ten opzichte van de nieuwe keizer. Verschillende gebeurtenissen tijdens de burgeroorlog hadden het vertrouwen van het volk geschaad. Eén hiervan was het bloedbad van Cremona. Legioenen die onder leiding van Antonius Primus aan de kant van Vespasianus vochten, hadden na een veldslag met de troepen van Vitellius een bloedbad aangericht en de stad afgebrand. Daarnaast had Vespasianus tijdens de oorlog gedreigd om de graantoevoer naar Rome vanuit Egypte stop te zetten. Deze twee acties werden hem door het volk niet in dank afgenomen.⁶

Een van de manieren waarop hij deze problemen poogde op te lossen was door middel van een uitgebreid ideologisch programma. Via dit programma werden beelden en boodschappen verspreid om aan te tonen dat Vespasianus de juiste man was om de rol van keizer van Rome op zich te nemen. Deze boodschappen werden verspreid door onder andere monumenten, munten en vertoon van (militaire) macht, zoals de triomftocht. Een van deze monumenten was het Flavisch Amfitheater, tegenwoordig bekend als het Colosseum, een van de bekendste monumenten uit de Romeinse tijd. Dit monument bevat verschillende elementen die de boodschap van dit ideologisch programma uitdragen.

Het Colosseum staat op een stuk grond ter grootte van zes hectare in de vlakte tussen de heuvels Palatijn, Coelius, Veilia en Oppius. Het gebouw heeft vier etages met een totale hoogte van ongeveer 48 meter. De binnenkant heeft een afmeting van 85 bij 54 meter, origineel omringd met vier ringen met zitplaatsen, die plaats boden aan 87 duizend toeschouwers. De buitenkant was versierd met tachtig bogen per etage.⁷ Alle drie de keizers hebben hun bijdrage geleverd aan de bouw van het amfitheater, gestart onder Vespasianus, voortgezet door Titus en volledig opgeleverd door Domitianus.

Hoewel de bouw van dit wereldwonder onder Vespasianus gestart is, kwam hij te overlijden voordat het opgeleverd kon worden. Hoewel de meeste details door hem zullen zijn uitgedacht, is het niet altijd te zeggen of de uiteindelijke uitvoering het idee van Vespasianus was of van de hand van een van zijn zonen kwam. Hierdoor zullen sommige details als Flavisch worden besproken, in plaats van dat een

⁵ D. Wardle, 'Suetonius on Vespasian's rise to power under the Julio-Claudians', *Acta Classica* 53 (2010) 105 – 106.

⁶ Levick, *Vespasian*, 63.

⁷ K. Hopkins en M. Beard, *The Colosseum* (Cambridge MA 2005) 2.

specifieke keizer benoemd wordt. Van sommige zaken, zoals de locatie, kan dit wel gezegd worden en zal er derhalve over de specifieke keizer gesproken worden.

De uiteindelijke opening zou plaatsvinden in 80 n.Chr. onder zijn opvolger en zoon Titus.⁸ Zijn positie was echter, net als die van zijn vader, niet onomstreden. Hij had ten tijde van de regeringsperiode van zijn vader een slechte reputatie opgebouwd door zijn extravagante levensstijl. Door sommigen werd hij zelfs gezien als de nieuwe Nero.⁹ Zowel Vespasianus als Titus hebben het Colosseum ingezet om hun positie als keizer te legitimeren. Hierom is het Colosseum een geschikt monument om de Flavische ideologie te bestuderen. De onderzoeksvraag van dit paper luidt: hoe komen en de boodschappen die de Flaviërs wouden overbrengen op de inwoners van Rome terug in het Colosseum?

1.2 Ideologie in Romeinse context

Aangezien dit onderzoek de ideologie van de Flaviërs behandelt, zal eerst uitgelegd moeten worden wat ideologie precies inhoudt. In dit paper wordt ideologie gezien als een bepaalde boodschap die wordt overgedragen door middel van visuele middelen, zoals het Colosseum, om sociale relaties te definiëren. Dit is de definitie die Olivier Hekster gebruikt in zijn boek over Commodus en die voor dit paper eveneens gebruikt zal worden.¹⁰ Zo benoemt Hekster het feit dat ideologie niet een statisch mechanisme is. Het wordt beïnvloed door de samenleving en is constant aan veranderingen onderhevig. Dit betekent ook dat ideologische boodschappen niet alleen door de leiders van het rijk bepaald konden worden, aangezien traditie en de verwachtingen van het volk eveneens van invloed waren. De keizers hadden te maken en moesten rekening houden met sociale verwachtingspatronen die bepaalden welke boodschap overgedragen kon worden en welke onaanvaardbaar was. Dit onderzoek kijkt echter met name naar de ideologie van een top-down perspectief. Het kijkt naar welke onderwerpen de Flaviërs gebruikten om bepaalde boodschappen over te brengen op het volk. Dit onderzoek gaat dus niet in op de wisselwerking met het volk en hoe deze helpen de boodschappen vorm te geven. Hoewel dit niet een volledig beeld geeft van de Flavische ideologie, is het meenemen van deze wisselwerking een te uitgebreide taak voor een onderzoek van dit formaat. Hoewel Domitianus een rol heeft gespeeld in de Flavische ideologie, zal de focus in dit onderzoek met name op de eerste twee Flavische keizers liggen. Wegens de beperkte grootte van dit onderzoek en het feit dat de Flaviërs al meer dan een decennia aan de macht waren toen Domitianus de troon besteeg, is deze keuze gemaakt. Hierdoor zal de rol van Domitianus niet volledig uitgewerkt worden. Het doel van dit onderzoek is dan ook om een zo volledig mogelijk beeld te creëren van de ideologie vanuit het oogpunt van de Flaviërs, met de focus op Vespasianus en Titus.

Ideologie is echter een enigszins problematisch begrip. Het is een modern begrip dat wordt toegepast op het verleden. Het is echter wel het beste begrip om de boodschappen die de Flaviërs wouden

⁸ N. T. Elkins, 'The Flavian Colosseum *sestertii*: currency or largess?', *The Numismatic Chronicle* 166 (2006) 212.

⁹ Vasta, 'Flavian visual propaganda', 107, 129.

¹⁰ O. Hekster, *Commodus. An emperor at the crossroads* (Leiden 2002) 8 – 10.

overbrengen op het volk te omschrijven, aangezien andere begrippen op hetzelfde probleem stuiten.¹¹ In dit onderzoek zal er derhalve gesproken worden over de Flavische ideologie. De Flavische ideologie wordt door moderne onderzoekers geordend aan de hand van het onderwerp van de boodschap, namelijk de Joodse Oorlog, imitatie van Augustus en Claudius en het contrasteren met Nero.

De Flavische ideologie was onder andere gericht op het legitimeren van hun positie. Deze was, zoals voorheen benoemd, niet onomstreden. Hierom moesten de prestaties van Vespasianus benadrukt worden. Hij mistte de *auctoritas* en *maiestas* die verwacht werden van de keizer van Rome.¹² Deze verkreeg hij op verschillende manieren, zoals het benadrukken van zijn militaire prestaties in Brittannië, maar met name Judea. Het herstel van de stad na de verwoestingen van de burgeroorlogen was een andere manier.¹³ De ideologische boodschappen die Vespasianus onder andere via dit bouwprogramma verspreid, zijn bedoeld om de problemen die met zijn troonsbestijging meekwamen te legitimeren. Zijn vergaarde positie als ‘nieuwe man’ en als iemand van buiten de Julisch-Claudische dynastie waren hierin belangrijke achterliggende redenen.

1.3 De Flavische ideologie

Onderzoek naar de Flavische ideologie brengt zoals gezegd drie onderwerpen naar voren. Deze zullen verderop verder uitgelegd worden. Deze drie onderwerpen zijn in veel verschillende media van de Flaviërs terug te vinden, zoals munten en monumenten. De Flavische ideologie was met name gericht op de Joodse Oorlog, aangezien deze oorlog Vespasianus van de faam had voorzien die hij mistte ten tijde van zijn troonbestijging. Deze oorlog komt dan ook in veel verschillende media terug, zoals in de monumenten en op munten.

Michael Vasta schreef over de Flavische propaganda in het algemeen. Zo kijkt hij onder andere naar de triomf van Vespasianus en Titus ter ere van hun overwinning in Judea, het Colosseum en de Templum Pacis. Hij verdeelt de Flavische boodschappen in drie hoofdpunten; Augustus en Claudius als *exempla* (dit begrip wordt in hoofdstuk 2 uitgelegd), het zich distantiëren van Nero door Vespasianus en de Joodse Oorlog. In dit paper zal deze verdeling aangehouden worden om de ideologische boodschappen van de Flaviërs onder te verdelen. Vasta geeft verschillende voorbeelden voor de media die hij beschrijft. Zo is de triomf een zeer expliciete verwijzing naar de Joodse Oorlog, met onder andere de zegevierende Vespasianus en Titus en het tonen van krijgsgevangenen als onderdeel van de triomf. De Templum Pacis bevat de drie onderdelen van de Flavische visuele ideologie. Zo plaatst Vespasianus zichzelf in dezelfde lijn als Augustus, door kunstwerken vanuit het hele Rijk te verzamelen en tentoon te stellen in de tempel. Dit is eveneens een contrast met Nero, die de kunstwerken voor zichzelf had

¹¹ Hekster, *Commodus*, 8 – 10.

¹² Levick, *Vespasian*, 75.

¹³ E. Gunderson, ‘The Flavian Amphitheatre: all the world as stage. In: A. J. Boyle en W. J. Dominik eds., *Flavian Rome: culture, image, text* (Leiden/Boston 2003) 642.

gehouden in zijn Domus Aurea. Aan de Joodse Oorlog wordt gerefereerd door de schatten uit Jeruzalem tentoon te stellen.¹⁴

Rasha Taraporewalla heeft onderzoek gedaan naar het creëren van een blijvende herinnering aan de Joodse Oorlog via de Templum Pacis. Hoewel de drie onderwerpen van de Flavische ideologie in dit monument te herkennen zijn, is de tempel volgens hem met name gericht op het creëren van een gemeenschappelijke herinnering aan de oorlog. Dit was lastig aangezien dit een provinciale oorlog was en dus niet veel mensen in Rome de oorlog met eigen ogen hadden meegemaakt. Verwijzingen naar de oorlog stonden centraal in dit monument. Zo werden de schatten van de tempel van Jeruzalem in de Templum Pacis tentoongesteld en was de verwijzing naar vrede een herinnering dat Vespasianus de vrede had laten terugkeren.¹⁵

Carlos Noreña kom in zijn onderzoek naar de Templum Pacis op dezelfde ideologische punten uit als de vorige twee. Daarnaast benoemt hij het feit dat Vespasianus Augustus in andere context eveneens imiteert. Zo benoemen beide keizers een kolonie naar vrede en sluiten beiden de deuren van de Tempel van Janus. Het sluiten van de deuren van deze tempel staat symbool voor dat het gehele rijk zich in een staat van vrede bevindt. Hoewel Nero dit ook heeft gedaan, benoemt Noreña het feit dat als hij één van deze twee wilde imiteren, het Augustus betreft.¹⁶ Om de drie elementen van de Flavische ideologie beter te kunnen begrijpen, zullen deze eerst kort worden uitgelegd.

De eerste ideologische boodschap was het benadrukken van de militaire overwinningen van de Flaviërs. Dit was met name gericht op de naamsbekendheid van Vespasianus. Hiervoor gebruikte hij zijn overwinning in de Joodse Oorlog.¹⁷ Deze overwinning speelde een belangrijke rol in de Flavische ideologie en kwam op veel monumenten en andere media terug. Militaire overwinningen waren in het algemeen van belang voor de legitimiteit van de keizer. Zelfs als keizers geen noemenswaardige overwinning hadden behaald, konden ze gebruik maken van een schijnoverwinning.¹⁸ De overwinning van de Flaviërs in de Joodse Oorlog vormde een ideale basis om de militaire macht van de familie tentoon te stellen.

Het tweede speerpunt van het Flavische ideologische programma bestond uit het imiteren van de goede Julisch-Claudische keizers, met name Augustus en Claudius. De regeerperiode van Augustus was na zijn dood het voorbeeld geworden van hoe een keizer diende te regeren. Door hem te imiteren probeerde Vespasianus zichzelf in dezelfde lijn te plaatsen als de eerste princeps, om aan te tonen dat hij eveneens

¹⁴ Vasta, 'Flavian visual propaganda', 126.

¹⁵ R. Taraporewalla, 'The Templum Pacis: Construction of memory under Vespasian', *Acta Classica* 53 (2010) 149 – 153, 157.

¹⁶ C. F. Noreña, 'Medium and message in Vespasian's Templum Pacis', *Memoirs of the American Academy in Rome* 48 (2003) 32 – 33.

¹⁷ Vasta, 'Flavian visual propaganda', 107.

¹⁸ O. Hekster, *Caesar rules. The emperor in the changing Roman world (c. 50 BC – AD 565)* (Cambridge 2023) 109 – 133.

een goede keizer zou zijn.¹⁹ Claudius was eveneens een voorbeeld dat Vespasianus aanhaalde. Hij was de keizer onder wie hij voor het eerst naam zou maken tijdens de invasie van Brittannië.²⁰ Net als de Joodse Oorlog, is dit een thema dat regelmatig terugkeert in het ideologische programma van Vespasianus, zoals in de *Templum Pacis*.²¹

Het derde belangrijke onderwerp van de Flavische ideologie was Nero. Met name hetgeen Nero niet of verkeerd deed. Aangezien Vespasianus geen lid was van het Julisch-Claudische huis moest hij afstand creëren tot de laatste keizer van deze dynastie om zijn positie als niet Julisch-Claudische keizer te rechtvaardigen. Volgens Gallia lijkt het doel te zijn geweest om zich te associëren met de goede leden van de Julisch-Claudische familie, terwijl hij tegelijkertijd aantoont dat de dynastie in verval was geraak met Nero.²² De herinnering aan Nero werd niet alleen in een kwaad daglicht gezet door antieke auteurs, maar Vespasianus benadrukte deze negatieve herinnering om zichzelf ermee te contrasteren en afstand te creëren tot Nero.²³

De Flavische ideologie was met name gericht op het legitimeren van de unieke positie waarin Vespasianus zich bevond na het grijpen van de troon. Een ‘nieuwe man’ als keizer was niet eerder voorgekomen, waardoor Vespasianus deze verandering moest zien te verankeren in de tradities van de Romeinse samenleving. Door het creëren van een gemeenschappelijke herinnering aan de Joodse Oorlog deed Vespasianus een poging om aan te tonen dat hij genoeg *maiestas* (aanzien) en *dignitas* (waardigheid) had verkregen dankzij deze overwinning, om als keizer te kunnen heersen. Door zichzelf te vergelijken met de ‘goede’ Julisch-Claudische keizers eigende hij zich hun goede kwaliteiten toe, om aan te tonen dat hij een bekwaam en goede leider zou zijn. Het contrast met Nero was met name gericht op het feit dat hij geen lid was van de Julisch-Claudische familie, die Rome had geregeerd sinds de tijd van Augustus. Aangezien dit niet eerder was gebeurd, was het noodzaak om afstand tot Nero te creëren, om deze overgang te kunnen legitimeren. Hier wordt verder op ingegaan in hoofdstuk 2.

1.4 Arena's als ideologisch medium

De drie onderwerpen van de ideologie die hierboven besproken zijn, zijn terug te vinden in de context van het Colosseum. Niet alleen in het fysieke amfitheater zelf (hoofdstuk 3), maar ook in de spelen (hoofdstuk 4), de gebouwen die onderdeel waren van de transformatie van Nero's *Domus Aurea* (zoals de Tempel van de Vergoddelijkte Claudius) (hoofdstuk 5) en de Colosseum *sestertii* (hoofdstuk 6). Het Colosseum is zeer geschikt om de Flavische ideologie te bestuderen. Zo hebben alle drie de Flavische keizers een hand gehad in de bouw van het amfitheater. Daarnaast zijn de drie onderwerpen van de

¹⁹ Vasta, ‘Flavian visual propaganda’, 126.

²⁰ Levick, *Vespasian*, 16 – 19.

²¹ Noreña, ‘Medium and message’, 29, 30, 32; Taraporewalla, ‘The *Templum Pacis*’, 145.

²² A. B. Gallia, ‘Remaking Rome’ in: A. Zissos ed., *A companion to the Flavian age of imperial Rome*, (Oxford/Malden MA 2016) 152.

²³ Vasta, ‘Flavian visual propaganda’, 107 – 138; Noreña, ‘Medium and message’, 29 – 30; Elkins, *The Flavian Colosseum sestertii*, 231; Taraporewalla, ‘The *Templum Pacis*’, 145 – 147, 158; Gallia, ‘Remaking Rome’.

Flavische ideologie te herkennen in het monument, en het bouwprogramma waar het onderdeel van was.

Nathan Elkins heeft in zijn boek *A monument to dynasty and death: The story of Rome's Colosseum and the emperors who built it* de Flavische ideologie in de context van het Colosseum al behandeld.²⁴ Zo gaat hij dieper in op hoe het Colosseum in verband stond met de andere monumenten die de Flaviërs tijdens hun bewind hadden gebouwd. Het Colosseum is niet alleen een gebouw voor het vermaak van het volk, maar bevat ook meerdere elementen die aan de Flavische ideologie refereren. Dit onderzoek poogt op dit onderzoek en de hierboven beschreven onderzoeken over de Flavische ideologie voort te bouwen en bij te dragen aan de kennis over dit onderwerp.

De arena zelf is al een ideologisch medium. Onderzoek naar arena's in het Romeinse Rijk kent twee stromingen, zoals Erik Gunderson beschrijft. De ene stroming ziet de arena als een instituut dat aan de rand van de samenleving opereert. Deze stroming kijkt met name naar wat er plaats vindt in de arena, zoals de spelen en het publiek. De tweede stroming ziet de arena als een politiek instrument dat een centralere rol speelt in de Romeinse samenleving. Deze stroming legt echter onvoldoende uit wat de aantrekkingskracht van de arena onder het volk veroorzaakt. De eerste stroming beperkt zich juist tot het opereren van de arena, waardoor de politieke kracht van de arena onvoldoende verklaard wordt.²⁵

De spelen die in het amfitheater georganiseerd werden zullen eveneens aan bod komen. Deze spelen bevatten verschillende vormen van machtsvertoon, populisme en religieuze rituelen, die allemaal een rol spelen in het legitimeren van de Flavische keizers. Garrett Fagan heeft een boek geschreven over de populariteit van de spelen. Hierin komt de aantrekkingskracht van deze gewelddadige evenementen aan bod, maar is er ook aandacht voor onder andere de populistische kracht die de spelen hadden. Een voorbeeld dat hij benoemt is dat het publiek de kans krijgt om voor één dag 'koning' te zijn. Het publiek krijgt de macht om te bepalen wat er op het zand gebeurt. Ze krijgen als het ware, binnen de context van de arena, macht toebedeeld door de organisator die ze normaal niet hadden.²⁶ Munten van het Colosseum zijn een andere bron dat uitgebreid aan bod zal komen. Deze munten bevatten dezelfde boodschappen als het monument zelf en benadrukken deze. De werking van deze munten zal in de komende hoofdstukken uitgebreider aan bod komen. Antieke werken zullen aangehaald worden om aanvullende informatie te verschaffen of om te dienen als voorbeeld dat illustratief is voor het argument.

Het gebruik van deze bronnen is echter niet zonder valkuilen. Zo zal er bij het Colosseum rekening gehouden moeten worden met het verloop van tijd. Niet alleen de Flaviërs hebben aan het Colosseum gebouwd. Zo raakte het amfitheater in 217 n.Chr. zwaar beschadigd door een blikseminslag. Het

²⁴ N. T. Elkins, *A monument to dynasty and death: The story of Rome's Colosseum and the emperors who built it* (Baltimore 2019).

²⁵ E. Gunderson, 'The ideology of the arena', *Classical Antiquity* 15:1 (1996) 113 – 151.

²⁶ G. G. Fagan, *The lure of the arena: Social Psychology and the Crowd at the Roman Games* (Cambridge 2011) 130.

herstelde amfitheater werd zes jaar later door Alexander Severus opnieuw ingewijd.²⁷ De aanpassingen van latere keizers moeten dus tevens in acht worden genomen. De aanpassingen van latere tijd zijn echter bekend en kunnen hierdoor vermeden worden.

Antieke werken vereisen ook enige voorzichtigheid, aangezien deze bronnen vaak gekleurd zijn. Antieke auteurs konden niet zomaar alles opschrijven, zeker als hun werk een nog levende keizer behandelen. De gebeurtenissen die ze beschrijven kunnen hierom niet klakkeloos voor waar aangenomen worden. De achtergrond van de schrijvers is voor deze bronnen van wezenlijk belang. Hoewel dit betekent dat gebeurtenissen niet zomaar voor waar kunnen worden aangenomen, kunnen deze antieke werken wel iets zeggen over de informatie die de keizers aan de buitenwereld wilden uitdragen. In het geval van de boodschappen die de Flaviërs wilden uitdragen, kunnen deze bronnen dus zeer van pas komen.

De opbouw van dit onderzoek is aan de hand van de verschillende media binnen de Colosseum context. Eerst zal echter de rol van Vespasianus en Titus in de Joodse Oorlog uitgelegd worden, waarom Claudius en Augustus als *exempla* dienen en waarom Nero juist een negatief *exemplum* is voor de Flaviërs. Dit zal in hoofdstuk 2 gebeuren. Hoofdstuk 3 zal de vraag beantwoorden op welke wijze de Flavische ideologie terugkomt in het fysieke amfitheater, alvorens dezelfde vraag beantwoord zal worden voor de spelen die in arena's georganiseerd werden in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 zal het belang van het Domus Aurea gebied uitleggen voor de Flavische ideologie. Als laatste zal gekeken worden hoe de Colosseum *sestertii* de Flavische ideologie uitdragen in hoofdstuk 6, alvorens er een conclusie van de gevonden resultaten gegeven zal worden.

2. Historische context

2.1 De Joodse Oorlog

De Joodse Oorlog was de oorlog waarin zowel Vespasianus als Titus hun belangrijkste militaire prestaties hadden behaald. Toen de opstand begon onder het bewind van Nero, kreeg Vespasianus de leiding over het neerslaan van de rebellen in Judea. Hij had ervaring opgedaan als leider van een van de legioenen tijdens de invasie van Brittannië onder het bewind van Claudius. Nero was op dat moment bezig met het vervangen van gouverneurs na de *coniuratio Vinicianiana*, een samenzwering waarin de schoonzoon van de gouverneur van Syrië een poging naar Nero's leven had gedaan. Vespasianus' ervaring met het innemen van forten en zijn goede prestaties in de Britse invasie maakte hem de ideale kandidaat om de opstand in Judea neer te slaan. Titus vocht mee in deze oorlog als leider van een van de legioenen die Vespasianus mee had genomen om de opstand neer te slaan.²⁸ De oorlog verliep

²⁷ B. Longfellow, 'Reflections on imperialism: The Meta Sudans in Rome and the provinces', *The Art Bulletin* 92:4 (2010) 284.

²⁸ F. J. Vervaet, 'The remarkable rise of the Flavians', in: A. Zissos ed., *A companion to the Flavian Age of Imperial Rome* (Oxford/Malden MA 2016) 51.

voorspoedig, tot de dood van Nero en de daaropvolgende chaotische periode. Vespasianus verliet Judea om zich op zijn keizerlijke ambities te richten. Titus kreeg in de tussentijd de leiding over de Joodse Oorlog, die eindigde met de val van Jerusalem in 70 n.Chr.²⁹

De oorlog werd wellicht het belangrijkste onderwerp van de Flavische ideologie. Vespasianus moest zijn gebrek aan faam zien te verhelpen, wat hij wilde bewerkstelligen met het benadrukken van zijn prestaties in de Joodse Oorlog. Hoewel hij de overwinnaar was in de strijd tegen Vitellius, zou het vieren van een overwinning in een burgeroorlog niet geaccepteerd worden. Het was beter om deze oorlog naar de achtergrond te drukken door de nadruk te leggen op een oorlog met niet-Romeinen.³⁰ Ditzelfde gebeurde Augustus, die zijn burgeroorlog framede als een oorlog tegen een dreiging van buitenaf, namelijk Cleopatra.³¹ Voor Vespasianus was de Joodse Oorlog de perfecte plaatsvervanger voor de burgeroorlog. Zijn successen in deze oorlog vormden de basis voor de legitimatie van zijn macht. Veel van de monumenten in zijn bouwprogramma, zoals de Templum Pacis, refereren om deze reden naar de oorlog.³² Niet alleen Vespasianus had zijn faam behaald met zijn prestaties in de Joodse Oorlog. Titus had eveneens een belangrijk aandeel gehad, aangezien hij de oorlog tot een einde had laten komen. Voor Titus was de oorlog, net als voor zijn vader, de belangrijkste gebeurtenis die hem faam had opgeleverd.

Naast dat deze oorlog Vespasianus faam had opgeleverd, was het benadrukken van militaire macht in het algemeen belangrijk voor Romeinse keizers. Een van de rollen die keizers aan moesten nemen wegens de verwachtingen van het volk, was de rol van legeraanvoerder. Hoewel sommige keizers dit deden door het vieren van schijnoverwinningen, kon Vespasianus een daadwerkelijke overwinning tentoonstellen.³³ Zijn successen in de Joodse Oorlog benadrukten zijn bekwaamheid in de rol van militair leider.

2.2 Claudius en Augustus als *exempla*

De Flaviërs maakte gebruik van *exempla*, met name Augustus en Claudius. *Exempla* waren mensen die acties hadden uitgevoerd die later normatief werden en als voorbeeld dienden voor het gedrag van latere Romeinen. De acties werden dus onderdeel van de *mos maiorum*.³⁴ Dit konden zowel positieve als negatieve *exempla* zijn. Deze positieve *exempla* stelden latere keizers in staat zichzelf in dezelfde lijn te plaatsen als hun voorgangers, om dezelfde deugden uit te stralen als deze voorbeelden.³⁵

²⁹ C. L. Murison, 'The emperor Titus', in: A. Zissos ed., *A companion to the Flavian Age of Imperial Rome* (Oxford/Malden MA 2016) 80.

³⁰ Hekster, *Caesar rules*, 116.

³¹ J. W. Rich, 'Augustus's Parthian Honours, the Temple of Mars Ultor and the Arch in the Forum Romanum', *Papers of the British School at Rome* 66 (1998) 107.

³² Taraporewalla, 'The Templum Pacis', 149 – 153.

³³ Hekster, *Caesar rules*, 109 – 115.

³⁴ Dit vertaalt ongeveer naar 'gewoonte van onze voorouders'. *Mos maiorum* is een belangrijk begrip in Romeins traditionalisme. Voor een uitgebreidere uitleg, zie: Hekster, *Caesar rules*, 4.

³⁵ Voor meer over *exempla* zie: M. B. Roller, *Models from the past in Roman culture* (Cambridge 2018).

Claudius werd met name als *exemplum* gebruikt wegens de stappen die Vespasianus maakte in zijn carrière tijdens het bewind van Claudius. Vespasianus zijn eerste grote kans om naam voor zichzelf te maken onder Claudius. A. Plautius, met wie Vespasianus al banden had, kreeg de leiding over de invasie van Brittannië en nam onder andere het legioen waar Vespasianus de leiding over had mee voor de campagne. Als legaat in deze campagne zou Vespasianus zijn eerste onderscheiding behalen.³⁶ Door zijn prestaties in de invasie kreeg hij jaren later de leiding over het neerslaan van de opstand in Judea. Tevens was Claudius de laatste ‘goede’ Julisch-Claudische keizer door de *damnatio memoriae* die Nero onderging na zijn dood.

Augustus was in algemene zin een voorbeeld. Niet alleen voor de Flaviërs, maar voor vrijwel iedere keizer. De eerste *princeps* had een zeer succesvolle regeerperiode en heeft hiermee het voorbeeld gezet voor latere keizers. Het had zelfs een bijna normatief karakter aangenomen, het ultieme *exemplum* voor hoe keizers dienden te regeren. Voor Vespasianus was de vergelijking met Augustus wellicht zelfs dichterbij dan voor de Julisch-Claudische keizers die Augustus hadden opgevolgd. Vespasianus was, net als Augustus en in tegenstelling tot de andere Julisch-Claudische keizers, na een burgeroorlog aan de macht gekomen.³⁷ Daarnaast plaatsten de Flaviërs zich zo in lijn met de goede keizers van de Julisch-Claudische dynastie. Dit was nodig gezien het feit dat zij de eerste dynastie waren die sinds de val van de laatste Julisch-Claudische keizer de macht had weten te consolideren, terwijl de Romeinen juist gewend waren geraakt aan de heerschappij van deze dynastie. In verschillende media, van het Colosseum zelf tot de Colosseum munten, kwamen referenties naar Claudius en Augustus terug.

2.3 Contrast met Nero

Net als dat het voor de Flaviërs van belang was om zich te associëren met de goede keizers van de Julisch-Claudische dynastie, was het eveneens belangrijk zich te distantiëren van Nero. Rome had nog nooit iemand keizer zien worden, en deze positie vast zien houden, die niet uit de Julisch-Claudische familie kwam. Hierdoor moesten de Flaviërs zich distantiëren tot Nero, om zijn positie als niet Julisch-Claudische keizer te kunnen rechtvaardigen. Ze willen zich tegelijk distantiëren van de laatste Julisch-Claudische keizer en associëren met de goede Julisch-Claudische keizers (Augustus en Claudius). Door het contrast met Nero te benadrukken, wilden ze aantonen dat de Julisch-Claudische familie niet meer geschikt was om over Rome te heersen, wat het aan de macht komen van een nieuwe dynastie zou verklaren. Nero werd gebruikt als een slecht *exemplum*, gedrag dat toonaangevend was wegens de negatieve aard en dus niet geïmiteerd diende te worden. Aan de andere kant wilden ze laten zien dat de welvaart en stabiliteit van de regeringen van Augustus en Claudius zouden terugbrengen door zich met deze keizers te associëren. Doordat Rome tot dan toe alleen Julisch-Claudische heersers had gezien, lag dit in de lijn der verwachtingen. Door zijn positie in lijn te plaatsen met de ‘goede’ Julisch-

³⁶ Levick, *Vespasian*, 16.

³⁷ *Ibidem*, 73.

Claudische keizers deed Vespasianus een poging om traditionele verwachtingen tegemoet te komen. Tegelijk was het zaak om het verval van de dynastie onder Nero te benadrukken, om aan te tonen dat een niet Julisch-Claudische keizer nodig was om de stabiliteit terug te brengen naar Rome.

Hiermee stuitte de Flaviërs echter wel op een probleem. Nero was nog populair onder het volk.³⁸ Het was dus nodig om de herinnering aan Nero in een kwaad daglicht te zetten, om zichzelf tegen hem af te kunnen zetten. Hoewel Gallia stelt dat Nero's daden in de bronnen wellicht zijn overdreven, zijn er in de context van het Colosseum meerdere voorbeelden te vinden van dit contrast met Nero, die verderop uitgewerkt zullen worden.³⁹ Hoewel Vitellius de directe voorganger was van Vespasianus, lag zijn reputatie door de burgeroorlog al in duigen en was het niet nodig om hem postuum nog neer te zetten als een slechte heerser. De focus van de Flaviërs ging dus vooral uit naar de laatste keizer van de Julisch-Claudische familie.⁴⁰

3. Het Colosseum:

De belangrijkste bron voor dit onderzoek is het Colosseum. Er zijn verschillende referenties naar de Flavische ideologie te herkennen in het monument. De aspecten die in dit hoofdstuk besproken zullen worden, zijn al in een vroeg stadium tot stand gekomen, zoals de locatie en de bogen aan de buitenkant van het gebouw. Dit betekent dat deze aspecten uit de tijd van Vespasianus komen en de ideologie die hiermee wordt overgedragen op het publiek op zijn minst grotendeels door hem is uitgedacht. Wellicht was het amfitheater zelfs al door Vespasianus ingewijd, terwijl het gebouw nog in aanbouw was.⁴¹

3.1 Referenties naar de Joodse Oorlog

De bouw van het Colosseum benadrukt de overwinning van Vespasianus en Titus in de Joodse Oorlog. Een inscriptie op het Colosseum stelt dat het amfitheater gebouwd is met de buit van een oorlog. Aangezien de Joodse Oorlog de enige oorlog was die de Flaviërs hadden gevochten die voor een buit van voldoende omvang kon zorgen, is het deze oorlog waar de inscriptie naar refereert. De inscriptie is echter niet onomstreden. Fergus Millar, aangespoord door de reconstructie van Alföldy, noemt het Colosseum nog een van de monumenten van de Joodse Oorlog.⁴² Mary Beard en Keith Hopkins plaatsen echter hun twijfels bij de reconstructie. Zij vinden de 'sprong' naar het simpelweg verbinden van de gaten (waar de bronzen letters in het steen waren bevestigd) te groot. Het feit dat de bouw van het

³⁸ Vasta, 'Flavian visual propaganda', 122.

³⁹ Gallia, 'Remaking Rome', 155.

⁴⁰ Lindsay, 'Vespasian and the city of Rome', 169.

⁴¹ Elkins, 'The Flavian Colosseum *sestertii*', 212.

⁴² F. Millar, 'Last Year in Jerusalem: Monuments of the Jewish War in Rome', in: J. Edmondson en S. Mason eds., *Flavius Josephus and Flavian Rome* (Oxford 2005) 118 – 119.

Colosseum mogelijk is gemaakt door de Joodse Oorlog ontkennen ze echter niet.⁴³ De tekst van de inscriptie is als volgt:

I[mp(erator)] Caes(ar) Vespasi[anus Aug(ustus)]

amphitheatru[m novum (?)]

[ex] manub[is] (vac.) [fieri iussit (?)].⁴⁴

De Joodse Oorlog had de Flaviërs de financiële middelen opgeleverd om de bouw te kunnen financieren. Dit kwam goed van pas in een tijd waarin de financiën van het rijk er niet goed voorstonden.⁴⁵ Niet alleen het Colosseum, maar ook andere bouwprojecten, zoals de restauratie van het Capitolium en de bouw van de Templum Pacis, konden gerealiseerd worden door de buit van de Joodse Oorlog. De bouw/restauratie van deze gebouwen herinnerde het volk van Rome er constant aan dat de Flaviërs Rome welvaart zouden opleveren.

3.2 Joodse slaven

De oorlog had niet alleen financiële middelen opgeleverd, maar tevens slaven. Veel joden waren gevangengenomen en mee teruggenomen naar Rome om daar als slaaf te dienen. De slaven waren een bron van goedkope arbeid, die ingezet konden worden in onder andere bouwprojecten. Katherine Welch speculeert dat de inscriptie de populaire notie dat het Colosseum door Joodse slaven is gebouwd geloofwaardiger maakt. Hierbij stelt zij echter wel dat ze alleen bij de werkzaamheden die geen kennis vereisten ingezet konden worden.⁴⁶ Honora Chapman stelt echter dat er weldegelijk Joden waren die deze kennis hadden. Zo waren er in Judea ook amfitheatres gebouwd.⁴⁷

Het gebruik van slaven gaat enigszins in tegen een passage van Suetonius, waarin Vespasianus tijdens het herstel van het Capitolium het gebruik van een arbeidsbesparend apparaat, dat hem door een ingenieur werd aangeboden, afwijst. Dit deed hij zodat hij zijn ‘arme volk’ kon voeden met de arbeid die werd gecreëerd door middel van de bouwwerkzaamheden.⁴⁸ Dit is volgens Levick echter onwaarschijnlijk, aangezien dit zou betekenen dat het volk afhankelijk is van bouwprojecten voor hun levensonderhoud. Dit zou problemen opleveren in periodes waarin er minder gebouwd werd.⁴⁹ Hoewel het gebruik van slaven en de passage uit Suetonius elkaar uit lijken te sluiten, is dit niet per se het geval. De passage uit Suetonius is illustrerend voor de zorg die Vespasianus voor het volk wil uitdragen, in

⁴³ Hopkins, *The Colosseum*, 33 – 34.

⁴⁴ G. Alföldy, ‘Eine Bauinschrift aus dem Colosseum’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 109 (1995) 195 – 226.

⁴⁵ Levick, *Vespasian*, 96.

⁴⁶ K. E. Welch, *The Roman amphitheatre. From its origins to the Colosseum* (New York 2007) 160.

⁴⁷ H. H. Chapman, ‘Reading the Judeans and the Judean war in Martial’s *Liber Spectaculorum*’, *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 22:2 (2012) 92, noot 4.

⁴⁸ Suet., *Vesp.*, 18, Loeb Classical Library 38 (Cambridge MA 1914).

⁴⁹ Levick, *Vespasian*, 129.

ieder geval in zijn politieke boodschappen. Aangezien Vespasianus de steun van het volk moest zien te krijgen, zijn deze populistische boodschappen niet misplaatst, ondanks dat, zoals Levick beargumenteerd, het volk niet afhankelijk was van bouwprojecten voor hun levensonderhoud.

3.3 Het Colosseum en imitatie van Augustus

Er waren niet alleen referenties naar de Joodse Oorlog aanwezig op het fysieke monument, maar tevens referenties naar Augustus. Zo was het bouwen van een amfitheater in het hart van Rome een subtiele verwijzing naar de eerste princeps. Suetonius benoemt namelijk dat dat dit een droom van Augustus was. Vespasianus is degene die deze droom van Augustus realiseert met de bouw van het Colosseum.⁵⁰ Deze ‘droom’ van Augustus wordt echter alleen door Suetonius benoemd. Geen andere auteur of bron die is overgeleverd lijkt deze stelling van Suetonius te bevestigen.⁵¹ Het feit dat Suetonius dit sentiment heeft opgeschreven suggereert dat deze veronderstelde imitatie door Vespasianus bekend was onder de Romeinen. De waarheid van Suetonius’ statement is hierbij niet van belang. Het belangrijke was dat het volk overtuigd was dat Vespasianus Augustus imiteert door zijn droom van een permanent amfitheater in Rome te vervullen. Het ontbreken van een permanent amfitheater in Augustus’ programma om Rome te herstellen is, gezien de nadruk op gladiatorenspelen in zijn *Res Gestae*, des te opvallender.⁵² Tijdens het herstel van de stad door Vespasianus is er dus wel plek gemaakt voor een amfitheater.

Het ontwerp van het Colosseum linkt Vespasianus eveneens aan Augustus. Net als bij het Theater van Marcellus, dat door Augustus gebouwd was, liepen de eerste drie verdiepingen van het Colosseum door de Griekse zuilenorde (Ionisch, Dorisch en Korintisch).⁵³ In het vervullen van de droom van Augustus vormde een van zijn gebouwen deels de inspiratie voor het uiterlijk van het Colosseum. Het bouwprogramma van Vespasianus lijkt in het algemeen in veel opzichten op dat van Augustus, waardoor het vervullen van deze veronderstelde droom niet misplaatst is. Zo waren hun bouwprogramma’s gericht op functionaliteit, door onder andere wegen, tempels en andere functionele gebouwen te bouwen of restaureren.⁵⁴

4. De spelen

4.1: De Joodse Oorlog in de spelen

Niet alleen het fysieke monument bevat ideologische boodschappen. De spelen die in het amfitheater werden georganiseerd bevatten talloze ideologische en religieuze aspecten. Zo had de Joodse Oorlog niet alleen voor de financiële middelen gezorgd om het monument te kunnen bouwen, maar had de

⁵⁰ Suet., *Vesp.*, 9.

⁵¹ Vatsa, ‘Flavian visual propaganda’, 128.

⁵² A. T. Fear, ‘Status symbol or leisure pursuit? Amphitheatres in the Roman world’, *Latomus* 59:1 (2000) 84.

⁵³ *Ibidem*, 128.

⁵⁴ Levick, *Vespasian*, 73.

oorlog tevens voor actoren voor de spelen gezorgd. Joodse krijgsgevangenen waren een belangrijk onderdeel van de spelen die de Flaviërs organiseerden. Met name tijdens de jachten en de executies maakten joden veelvuldig hun opwachting.⁵⁵ Dit waren bij uitstek de onderdelen waar krijgsgevangenen, criminelen en andere niet-Romeinen hun opwachting maakten.⁵⁶ Titus had joden tijdens een ‘triumftour’ door het oosten al als onderdeel van de spelen gebruikt.⁵⁷ De Joodse Oorlog werd dus niet alleen met de bouw van het Colosseum in herinnering geroepen, maar ook door de krijgsgevangenen van de oorlog tentoon te stellen tijdens de spelen die er werden georganiseerd. De daden van de veroordeelden konden met bijvoorbeeld plakaten bekend worden gemaakt aan de toeschouwers. Hierdoor wist het publiek wie er geëxecuteerd werd en waarom ze dit lot hadden verdiend, dus ook wanneer joden op het zand verschenen.⁵⁸

Het Colosseum was als ‘Joods monument’ eveneens belangrijk voor Titus. Net als bij zijn vader het geval was, was de Joodse Oorlog de oorlog waarin hij zijn militaire macht had getoond en die hem van de legitimatie van zijn positie voorzag.⁵⁹ De openingsspelen van Titus, die hij in 80 n.Chr. organiseerde, waren niet alleen spelen ter ere van deze gebeurtenis, maar tevens een viering van het Flavische beleid en diens ideologie.⁶⁰ Deze spelen zouden honderd dagen hebben geduurd, waarbij talloze dieren, gevangenen en gladiatoren hun opwachting maakten.⁶¹

4.2 Religieuze component van spelen

De spelen in de Romeinse Tijd waren, zoals zoveel aspecten van de Romeinse spelen, een religieuze aangelegenheid. Keizers konden dit religieuze aspect gebruiken voor hun ideologische boodschappen. Zo linkte Titus zich aan zowel Augustus als Claudius door middel van de religieuze rituelen die de spelen voorafgingen. Zoals Elkins beschrijft, hadden entertainmentgebouwen, zoals theaters en amfiteaters, een religieuze rol. Religieuze processies en afbeeldingen van goden, vergoddelijke keizers en de regerende keizer hadden een prominente plek in onder andere het Colosseum. Hun bustes kregen een plek op een kijkersplatform, de zogeheten *pulvinar*, zodat zij de spelen konden ‘bijwonen’. Amfiteaters hebben vaker een link met de keizerscultus. Zo werd er van de priesters van de cultus verwacht dat zij spelen organiseerden. Deze taak werd in het principaat overgenomen door de keizers.

80 n.Chr. is tevens het jaar dat Vespasianus werd vergoddelijkt. Wellicht is de vergoddelijking van Vespasianus uitgesteld, zodat deze gelijktijdig met de opening van het Colosseum gevierd kon worden.⁶² Niet iedereen keek uit naar de troonsbestijging van Titus, gezien de reputatie die hij had

⁵⁵ Vasta, ‘Flavian visual propaganda’, 108.

⁵⁶ Fagan, *The lure of the arena*, 5 – 6, 50.

⁵⁷ Vasta, ‘Flavian visual propaganda’, 108 – 109.

⁵⁸ Fagan, *The lure of the arena*, 180 – 181.

⁵⁹ Chapman, ‘Reading the Judeans’, 92.

⁶⁰ Elkins, ‘The Flavian Colosseum *sestertii*’, 213.

⁶¹ *Ibidem*, 212.

⁶² *Ibidem*, 214.

opgebouwd (zie p. 2).⁶³ De viering van zowel de opening van het Colosseum als de vergoddelijking van zijn vader kwam hem goed uit in het legitimeren van zijn positie als keizer. Het vergoddelijken van een directe voorganger helpt met het legitimeren van de positie van diens opvolger, in dit geval Titus, doordat de keizer zo kon aantonen dat hij van een god afstamt.⁶⁴ Daarnaast werd de macht van de Flavische familie tijdens de spelen benadrukt, wat het publiek eveneens herinnert aan de positie van de Flaviërs, en dus Titus, als de rechtmatige heersers.⁶⁵ Zo zat Titus tijdens de openingsspelen tegenover beelden van de vergoddelijkte Augustus, Claudius en Vespasianus, zodat het publiek tijdens de spelen de link tussen Titus en deze vergoddelijkte keizers kon observeren. De goddelijke aard van de Flavische familie werd eveneens benadrukt door het tonen van de vergoddelijkte Vespasianus.⁶⁶

4.3 Titus en Nero

Voor Titus was het contrast met Nero wellicht het belangrijkste thema, vanwege zijn reputatie als ‘een nieuwe Nero’. Gezien de postume verdoemenis van Nero’s herinnering, was dit geen goed begin van zijn regeerperiode. Om te laten zien dat hij een geschikte keizer was, benadrukte hij dit contrast met Nero, bijvoorbeeld tijdens de openingsspelen.⁶⁷ Zo had Nero een uitgebreid netwerk van informanten die hem op de hoogte hielden van eventuele samenzweringen of negatieve geluiden over zijn bewind. Titus had deze informanten verboden en liet hen openlijk executeren in het Colosseum. Een ander moment dat dit contrast tussen Titus en Nero illustreert is te vinden in Suetonius. Zo liet hij twee veroordeelde samenzweerders naast hem zitten tijdens de spelen. Toen hij de wapens van de gladiatoren kreeg aangeboden voor inspectie, gaf hij de wapens aan de samenzweerders, zodat zij de wapens konden inspecteren.⁶⁸ Waar Nero zijn stiefzoon liet executeren omdat hij generaal en keizer had gespeeld, nam Titus de samenzweerders publiekelijk in genade aan en liet ze zelfs wapens hanteren in zijn nabijheid.⁶⁹ Het was zelfs zo belangrijk geworden om verbonden te zijn met het Colosseum, dat Titus zijn naam liet toevoegen aan de inscriptie ter ere van de inwijding van het Colosseum.⁷⁰

4.4 Algemeen machtsvertoon

Voor een keizer was het organiseren van spelen in het algemeen een manier om macht te tonen. Voordat de keizers het alleenrecht verkregen om spelen te organiseren, was het een van de manieren van de elite om het volk te vermaken en zo te strijden voor prominentie. Uiteindelijk werd deze rol dus overgenomen door de keizer als primaire weldoener van de Romeinse samenleving. Ondanks dat de keizer geen

⁶³ Vasta, ‘Flavian visual propaganda’, 129.

⁶⁴ G. McIntyre, ‘Deification as consolation: The divine children of the Roman imperial family’, *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 62:2 (2013) 223.

⁶⁵ Gunderson, ‘The Flavian Amphitheatre’, 656.

⁶⁶ N. T. Elkins, ‘The procession and placement of imperial cult images in the Colosseum’, *Papers of the British School at Rome* 82 (2014) 73 – 80, 107.

⁶⁷ Vasta, ‘Flavian visual propaganda’, 129.

⁶⁸ Suet., *Titus*, 9.2, Loeb Classical Library 38 (Cambridge MA 1914).

⁶⁹ Suet., *Nero*, 35.5, Loeb Classical Library 38 (Cambridge MA (1914).

⁷⁰ Levick, *Vespasian*, 128.

concurrenten meer had als het op het organiseren van spelen aankwam, werd dit wel door het volk verwacht. Als zij niet aan deze verwachtingen voldeden, beschadigde dat hun reputatie.⁷¹ Het is dus een uitstekende manier voor keizers om het volk aan hun zijde te krijgen, maar de verwachting van het volk dat de keizer spelen diende te organiseren, diende waargemaakt worden.

Verskillende onderdelen van de spelen illustreerde de macht van de keizer. Zo werden er tijdens de jachten allerlei exotische dieren getoond, wat de macht en omvang van het rijk toonde. Daarnaast was het een manier om te laten zien dat Rome, en dus de keizer, boven de natuur staat en het kan bedwingen. Veel van de dieren die getoond werden waren een bedreiging voor Romeinen als het op levensonderhoud aankwam. De executies hebben eenzelfde boodschap. De keizer kan zo tonen dat hij in staat is om onwenselijk gedrag te bestraffen. De spelen hielpen de keizer met het vertonen van zijn macht, zowel over mens als over natuur.⁷²

Van Vespasianus is het niet zeker of hij spelen heeft georganiseerd, dus of hij op deze manier zijn macht heeft vertoond is eveneens onzeker. Zo gaf Vespasianus volgens Cassius Dio niet om gladiatorshows:

σφαγὰς δὲ ὁ Οὐέσπασιανὸς θηρίων μὲν ἐποιεῖτο ἐν τοῖς θεάτροις, μονομαχίαις δὲ ἀνδρῶν οὐδὲ πᾶν τι ἔχαιρε

*Vespasian often gave wild-beast hunts in the theatres, but he did not take much pleasure in armed combats between men.*⁷³

Verder is er geen bewijs overgeleverd dat hij gladiatorshows heeft georganiseerd. Hierom zal dit aspect voor hem buiten beschouwing gelaten worden. Wel organiseerde hij jachtpartijen in de theaters. Titus heeft daarentegen wel spelen georganiseerd. Mede door het uitdelen van giften deed hij een poging om het volk achter zich te krijgen. Zo liet Titus tijdens de openingsspelen houten ballen in het publiek gooien. Deze konden vervolgens ingewisseld worden voor verschillende prijzen.⁷⁴

5. Nero's Domus Aurea:

Het gebied waar het Colosseum werd gebouwd, was eveneens deel van de Flavische ideologie. De locatie is niet willekeurig gekozen. In dit gebied had Nero een gigantisch paleis gebouwd. Dit paleis was een doorn in het oog van de Romeinse (aristocratische) auteurs, met name doordat het de sociale orde vervaagde door het semipublieke karakter. Het feit dat het gebouwd was in het gebied waar, tot de brand van 64 n.Chr., de huizen van de aristocratie stonden, zal hun oordeel niet positief beïnvloed hebben.⁷⁵

⁷¹ Ibidem, 32 – 33.

⁷² Fagan, *The lure of the arena*, 18.

⁷³ Cas. Dio, *Roman History* 65.15.2 Loeb Classical Library 176 (Cambridge MA 1925).

⁷⁴ Vasta, 'Flavian visual propaganda', 131.

⁷⁵ Elkins, *A monument to dynasty and death*, 19 – 21.

5.1 Het bouwprogramma van Vespasianus

De focus van het bouwprogramma van Vespasianus was grotendeels gericht op dit gebied, waarmee hij het gebied had ‘hersteld en teruggegeven aan het volk’.⁷⁶ Waar Nero’s paleis bedoeld was voor zijn eigen gewin, was het Colosseum bedoeld voor het volk. Gladiatorenspelen waren immers een van de belangrijkste manieren van volksvermaak.⁷⁷ Dit is echter niet onomstreden. Het paleis van Nero was wellicht deels openbaar en dus niet slechts voor Nero’s plezier bedoeld. Tevens is gespeculeerd dat de *stagnum* van het paleiscomplex bedoeld was voor het vermaken van het volk.⁷⁸ Door het Colosseum hier te bouwen, hoefden de Flaviërs niks van het volk weg te nemen, terwijl ze tegelijkertijd de sociale orde, die door de Domus Aurea waren vervaagd, te herstellen. Op deze manier konden ze Nero’s nalatenschap verwijderen, terwijl ze tegelijkertijd hun vrijgevigheid konden tonen.⁷⁹

Niet alleen het Colosseum was onderdeel van het herstel van het gebied. Zo waren de Meta Sudans en de Baden van Titus eveneens op dit grondgebied gebouwd. Dit wordt onder andere afgebeeld op de Colosseum *sestertii*, aangezien op de meeste munten het Colosseum geflankeerd wordt door deze twee Flavische bouwwerken. Deze munten zullen in hoofdstuk 6 verder besproken worden. Zo was het badcomplex op de fundering gebouwd van de baden van het paleis.⁸⁰

5.2 Referenties naar Augustus

Bij het herstel van het gebied werd er, door middel van de Meta Sudans, door Domitianus gerefereerd aan Augustus. Hoewel werd gedacht dat deze fontein, die naast het Colosseum stond, een plan was van Domitianus, omdat het onder zijn bewind gebouwd is, was deze fontein al uitgedacht door Titus. De bouw was wellicht al gestart onder Titus en is voltooid door Domitianus. Munten die door Titus zijn geslagen, beelden de fontein namelijk al af. Deze munten zullen in hoofdstuk 6 verder besproken worden. Naast het feit dat fontein een praktisch bouwwerk waren voor het halen van water, waren ze eveneens krachtige ideologische instrumenten. Ze stonden vaak op drukke plekken en werden dus door veel mensen gezien. Zo stond de Meta Sudans dan ook op de kruising van twee wegen nabij het Colosseum.

Deze fontein refereert op verschillende manieren naar Augustus. Ten eerste refereert het uiterlijk van de fontein aan een Augusteïsche voorganger. Ten tweede is de Meta Sudans op de fundering van de Augusteïsche fontein gebouwd. Zowel het uiterlijk als de locatie refereren dus naar de fontein die door Augustus is gebouwd. Het was eveneens een belangrijke locatie voor Augustus en Rome. Zo stond de Augusteïsche fontein, en dus de Meta Sudans, in de buurt van de geboorteplaats van Augustus.

⁷⁶ Elkins, ‘The Flavian Colosseum *sestertii*’, 213.

⁷⁷ Gunderson, ‘The ideology of the arena’, 114.

⁷⁸ A. R. Cominesi, ‘Flavian architecture on the Palatine: Continuity or break’ in: M. Heerink en E. Meijer eds., *Flavian responses to Nero’s Rome* (Amsterdam 2022) 96.

⁷⁹ Elkins, *A monument to dynasty and death*, 79 – 80.

⁸⁰ Vasta, ‘Flavian visual propaganda’, 123.

Daarnaast was dit de plek die Romulus als een van de hoeken van het *pomerium* had aangewezen. De Meta Sudans symboliseert zowel de teruggave van het gebied aan het volk, na de zelfzucht van Nero, als het herstel van de Augusteïsche orde.⁸¹

Claudius was, net als Augustus, een ander belangrijk *exemplum* voor de Flaviërs. Zo herstelde Vespasianus de Tempel van de vergoddelijkte Claudius, wiens verering onder Nero in verval was geraakt. Deze tempel werd op verschillende manieren gelinkt aan het Colosseum. Zo was er een tunnel vanuit het Colosseum die uitkwam op de Coelius heuvel. Er is gespeculeerd dat dit een geheime doorgang was die door Commodus werd gebruikt om vanaf de Palatijn het Colosseum te kunnen bereiken. Opgravingen hebben echter aangetoond dat de tunnel scherp richting de Coelius draait, waardoor het volgens Elkins aannemelijker is dat de tunnel op deze heuvel uitkwam. Het was volgens hem waarschijnlijk verbonden met een klein gebouw in de buurt van de Tempel van de vergoddelijkte Claudius. Het diende dus een cultische functie, waarschijnlijk voor makkelijke toegang tot de *pulvinar* voor de priesters van de cultus.⁸²

Een ander onderdeel van het paleis, de Kolossus van Nero, werd eveneens aangepast door de Flaviërs. Dit gigantische standbeeld met Nero's beeltenis werd door de Flaviërs omgevormd tot een standbeeld van Sol, een god die verbonden was met Apollo en met het oosten. Apollo is belangrijk geweest voor Augustus. Zo noemde hij Apollo de beschermgod van zijn familie en zag Augustus zichzelf als de zoon van Apollo. De slag bij Actium was eveneens onder een altaar van Apollo gevochten, waardoor Augustus zijn overwinning opdroeg aan Apollo.⁸³ Wellicht is dit een reden dat Vespasianus voor Sol heeft gekozen.⁸⁴ De associatie van Sol met het oosten, waar Vespasianus zijn militaire successen had behaald en was uitgeroepen tot keizer, is een andere mogelijke reden waarom de beeltenis van deze god is gekozen. Op andere plekken werd dit contrast eveneens benadrukt. Zo had Nero allerlei Griekse kunstwerken verzameld om in zijn paleis tentoon te stellen. Hierdoor werden ze echter van het volk ontnomen. Vespasianus had deze kunstwerken verzameld en 'teruggeven aan het volk' door ze tentoon te stellen in de Templum Pacis, een openbaar monument. Wederom zien we een voorbeeld van Nero's zelfzucht, dat contrasteert met de Flavische vrijgevigheid.⁸⁵ Dit beschrijft Plinius de Oudere in een passage in zijn *Naturalis Historia*:

atque ex omnibus, quae rettuli, clarissima quaeque in urbe iam sunt dicata a Vespasiano principe in templo Pacis aliisque eius operibus, violentia Neronis in urbem convecta et in sellariis domus aureae disposita.

⁸¹ Longfellow, 'Reflections on imperialism', 275 – 278.

⁸² Longfellow, 'Reflections on imperialism', 102 – 104.

⁸³ P. V. Hill, 'The temples and statues of Apollo in Rome', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 2 (1962) 129.

⁸⁴ Lindsay, 'Vespasian and the city of Rome', 170.

⁸⁵ Noreña, 'Medium and message', 29.

And among the list of works I have referred to all the most celebrated have now been dedicated by the emperor Vespasian in the Temple of Peace and other public buildings; they had been looted by Nero, who conveyed them all to Rome and arranged them in the sitting-rooms of his Golden Mansion.⁸⁶

5.3 Claudius als *exemplum*

Het laatste gebouw dat onderdeel was van het herstel van de Domus Aurea dat besproken zal worden, is de Tempel van de vergoddelijkte Claudius. Claudius was, net als Augustus, een ander belangrijk *exemplum* voor de Flaviërs. De verering van Claudius was onder Nero grotendeels genegeerd en de bouw van de tempel was stopgezet om plaats te maken voor het paleiscomplex. Na de ontmanteling van het paleis heeft Vespasianus de bouw van de tempel voltooid. Hoewel de bouw van de tempel door Nero was gestart, werd het door Vespasianus toegeschreven aan Agrippina.⁸⁷ Dit is opvallend aangezien Vespasianus geen goede band had met haar. Mede dankzij deze slechte verstandhouding stagneerde de carrière van Vespasianus aan het begin van Nero's bewind.⁸⁸ Dit suggereert dat het belangrijker was voor Vespasianus om de herinnering aan Nero te verwijderen.

De tempel was op meerdere manieren verbonden met het Colosseum. Zo was er een tunnel vanuit het Colosseum die uitkwam op de Coelius heuvel. Er is gespeculeerd dat dit een geheime doorgang was die door Commodus werd gebruikt om vanaf de Palatijn het Colosseum te kunnen bereiken. Opgravingen hebben echter aangetoond dat de tunnel scherp richting de Coelius draait, waardoor het volgens Elkins aannemelijker is dat de tunnel op deze heuvel uitkwam. Het was volgens hem waarschijnlijk verbonden met een klein gebouw in de buurt van de Tempel van de vergoddelijkte Claudius. Het diende dus een cultische functie, waarschijnlijk voor makkelijke toegang tot de *pulvinar* voor de priesters van de cultus.⁸⁹ Tevens was er een verwijzing naar de tempel op de Colosseum munten van Titus en Domitianus, wat in het volgende hoofdstuk besproken zal worden.

6. Munten:

6.1 Munten als ideologisch medium

Niet alleen het Colosseum en de spelen dragen de ideologische boodschappen van de Flaviërs uit. Munten zijn eveneens een uitstekende wijze om deze boodschappen op het volk over te brengen. Hierbij kunnen boodschappen aangepast worden voor een bepaalde doelgroep. Zo kunnen boodschappen voor het volk anders verpakt worden dan die voor de elite. Sommige ideologische thema's kunnen zelfs exclusief voor het volk of de elite zijn geconstrueerd. Dit komt door de verschillende waarden die munten hadden, waardoor niet iedereen met alle munten in aanraking kwam. Zo werden bronzen

⁸⁶ Plin. *NH*, 38.84, Loeb Classical Library 394 (Cambridge MA 1952).

⁸⁷ Vasta, 'Flavian visual propaganda', 121.

⁸⁸ Wardle, 'Suetonius on Vespasian's rise', 112.

⁸⁹ *Ibidem*, 102 – 104.

munten met name door het volk gebruikt, terwijl de meer waardevolle zilveren en gouden munten met name door de elite werden gebruikt. Aangezien dit onderzoek kijkt naar het Colosseum, is alleen gekeken naar de munten die het Colosseum afbeelden of een link met het amfitheater hebben.

6.2 De Colosseum *sestertii*

De munten die het Colosseum afbeelden zijn onder zowel Titus als Domitianus geslagen in respectievelijk 80/81 n.Chr. en 81/82 n.Chr. Daarbij zijn ze van het type *sestertius*. Op veel van de munten wordt op de voorzijde het Colosseum in combinatie met de Meta Sudans (zie hoofdstuk 5) en de portiek van het Bad van Titus afgebeeld. Dit benadrukt de teruggave van het Domus Aurea gebied aan het volk door de Flaviërs, door deze Flavische bouwwerken te tonen. Op slechts enkele munten wordt het Colosseum in isolatie afgebeeld.⁹⁰

De munten hadden een beperkte oplage van ongeveer honderdduizend. Hoewel gebouwen vaker op munten worden afgebeeld, is dit de eerste keer dat een serie munten een entertainment gebouw afbeelden. Daarbij worden gebouwen vaak in isolatie afgebeeld, terwijl de Colosseum munten het amfitheater in combinatie met de Meta Sudans en de Baden van Titus afbeelden. Bovendien beelden de munten geen buste van de keizer af, maar een gezetelde Titus. Vanwege deze factoren vermoedt Nathan Elkins dat de munten bedoeld waren als een gedenkmunt in plaats van als betaalmiddel. Hoewel de munten wel waarde hadden en als betaalmiddel gebruikt konden worden, was dit niet het primaire doel. Wellicht zijn de munten tijdens de inaugurele spelen onder het publiek verdeeld.⁹¹ De munten lijken dan met name gediend te hebben om de boodschappen, die door het Colosseum werden uitgedragen, te herhalen en te benadrukken.

6.3 Imitatie van Claudius

De iconografie op de achterzijde van de munt is een verwijzing naar Claudius. De manier waarop Titus wordt afgebeeld, gezeteld tussen oorlogsbuit, is een imitatie van munten die onder Claudius zijn geslagen. Het gaat hier om de oorlogsbuit van de Joodse Oorlog, wat wederom de oorlog in herinnering roept die het Colosseum gefinancierd heeft en waarin Titus zijn militaire successen heeft behaald.⁹² Claudius liet deze munten slaan ter ere van de overwinningen die onder zijn bewind behaald zijn in Brittannië. Titus, die zijn militaire successen in Judea had behaald, liet zichzelf op eenzelfde wijze afbeelden.⁹³ Dit was de eerste keer sinds de munten van Claudius dat deze iconografie weer werd hergebruikt.⁹⁴ Het feit dat de keizers tussen Claudius en Titus in deze iconografie niet gebruikt hebben, suggereert dat dit een bewuste verwijzing was naar Claudius. Een andere, subtiele verwijzing naar Claudius is te vinden op de voorzijde van de munten. Het zicht op het Colosseum dat op de munten is

⁹⁰ Elkins, 'The Flavian Colosseum *sestertii*', 211 – 215.

⁹¹ Ibidem, 218 – 219.

⁹² Elkins, 'The Flavian Colosseum *sestertii*', 211 – 215.

⁹³ Ibidem, 215.

⁹⁴ Elkins, 'Imperial cult images in the Colosseum', 92.

afgebeeld is alleen te verkrijgen vanaf de Coelius. Op deze heuvel bevond zich de gerestaureerde Tempel van de vergoddelijkte Claudius.

6.4 Domitianus en de vergoddelijkte Titus

Een van het type munten beeldt de vergoddelijkte Titus uit. De munt is vrijwel hetzelfde als de munt van Titus. Het verschil is dat Titus op deze munt vergoddelijkt is. Dit type is onder Domitianus geslagen.⁹⁵ Zoals eerder benoemd is verwantschap aan vergoddelijkte personen een van de ideologische mechanismen die een keizer legitimatie kan verlenen. Dit zal voor Domitianus het belangrijkere thema zijn geweest van deze iconografie, aangezien Domitianus geen aandeel heeft gehad in de Joodse Oorlog. Dit is bijvoorbeeld te zien in de *Liber Spectaculorum* van Martialis. Hoewel Martialis in onder andere zijn epigrammen het belang van de Joodse Oorlog voor de Flaviërs benadrukt, zijn er in de *Liber Spectaculorum* geen expliciete verwijzingen naar de Joodse Oorlog. Het werk is onder Domitianus uitgegeven, wat de omissie van de oorlog uit het werk kan verklaren.⁹⁶ De imitatie van de munten van Titus en de aanpassing naar de vergoddelijkte Titus zullen derhalve het doel hebben gehad om de vergoddelijking van zijn broer te benadrukken.

7. Conclusie

Het Flavische ideologische programma kwam in veel verschillende media terug. De drie speerpunten, zoals geclassificeerd door Vasta, van de Flavische ideologie zijn in veel monumenten, munten en andere media te herkennen. Zo ook in het Colosseum. De Joodse Oorlog, het volgen van de *exempla* van Augustus en Claudius en het contrast met Nero zijn allemaal te herkennen in de context van het Colosseum. Arena's waren in het algemeen monumenten met een sterk politiek element. Niet alleen de arena's zelf, maar ook het organiseren van spelen speelden een rol in het overbrengen van politieke boodschappen op het publiek. Daarnaast was het een monument dat door de elite, het volk en zelfs slaven werd bezocht. Hierdoor werden ideologische boodschappen door alle klassen van de samenleving tegelijk geconsumeerd. De munten die het Colosseum afbeelden benadrukken deze politieke uitingen, net als de gebouwen die met het Colosseum in verband staan, zoals de Meta Sudans en de Tempel van de Vergoddelijkte Claudius.

7.1 Het Colosseum

Het fysieke amfitheater bevat verschillende referenties naar de Flavische ideologie. Met name de Joodse Oorlog wordt door het monument in de herinnering geroepen. De inscriptie die gereconstrueerd is door G. Alföldy, stelt dat het monument gebouwd is met de buit van oorlog. Aangezien de Joodse Oorlog de enige oorlog was die de Flaviërs hadden gevochten die voor voldoende financiële middelen kon zorgen, is dit de oorlog waarnaar gerefereerd wordt. In navolging van Alföldy stelde F. Millar dat het Colosseum

⁹⁵ Ibidem, 218 – 219.

⁹⁶ Chapman, 'Reading the Judeans', 95 – 96.

een van de monumenten van de Joodse Oorlog was. De inscriptie is echter niet onomstreden, al wordt de link met de Joodse Oorlog niet in twijfel getrokken.

Tevens is het mogelijk dat het Colosseum mede gebouwd is door Joodse slaven, die gevangengenomen waren tijdens de oorlog. Hoewel dit niet geheel zeker is, maakt de bovengenoemde inscriptie het volgens K. Welch geloofwaardiger dat dit het geval was. De oorlog had de Flaviërs van de financiële middelen voorzien om het project te kunnen bekostigen, maar mogelijk ook voor de mankracht die ingezet werd om het amfitheater te bouwen.

Het Colosseum refereert eveneens naar Augustus. Zo was het, volgens Suetonius, een droom van Augustus om een permanent amfitheater te bouwen in Rome. Deze droom werd door Vespasianus waargemaakt met de bouw van het Flavisch amfitheater. Daarnaast wordt er een subtiele referentie gemaakt naar het Theater van Marcellus, doordat de façades van beide gebouwen door de drie Griekse zuilenorden loopt.

7.2 De spelen

De spelen die in het amfitheater gehouden bevatten eveneens ideologische en religieuze aspecten. De bovengenoemde Joodse slaven maakten hun opwachting op het zand van de arena. Hierdoor zag het publiek de gevolgen van de oorlog. Dat het om Joodse krijgsgevangen ging werd kenbaar gemaakt door gebruik te maken van borden die de daden van de mensen, die hun opwachting maakten op het zand, weer te geven.

De religieuze component van de spelen plaatsten de organisator, in dit geval Titus, in lijn met de vergoddelijkte keizers wiens bustes door de arena geparadeerd werden. Niet alleen zijn vergoddelijkte vader, maar ook de vergoddelijkte Augustus en Claudius waren onderdeel van deze processie. Zo poogde Titus zijn positie te legitimeren door zijn ‘goddelijke’ afkomst te benadrukken en zichzelf eveneens in lijn te plaatsen met de ‘goede’ Julisch-Claudische keizers. Het contrast met Nero was eveneens belangrijk voor Titus, met name door de reputatie die hij had opgebouwd voordat hij de troon besteedde.

Algemeen machtsvertoon was eveneens een ideologisch aspect van de spelen. De jachtpartijen en executies lieten de macht van de keizer zien als heerser over natuur en onderdaan. Als primaire weldoener van het Rijk had de keizer het alleenrecht op het organiseren van deze populaire evenementen. Hiermee kon de keizer het volk aan zijn zijde krijgen.

7.3 Nero's Domus Aurea

Naast het amfitheater en de spelen die erin georganiseerd werden, was het gebied rondom het Colosseum eveneens van ideologisch belang. Het was van belang om afstand tot de laatste Julisch-Claudische keizer te creëren. Hierdoor was een aanzienlijk deel van Vespasianus' bouwprogramma gericht op het gebied waar Nero's paleis, de Domus Aurea, stond. Een transformatie van het gebied

vond plaats met niet alleen de bouw van het Colosseum, maar ook onder andere het Bad van Titus, de Meta Sudans en de Tempel van de vergoddelijkte Claudius.

Wederom werden er referenties gemaakt naar de goede *exempla* van Claudius en Augustus. De Tempel van de vergoddelijkte Claudius werd in ere hersteld, nadat de verering van Claudius was gestagneerd onder het bewind van Nero. Aan Augustus werd gerefereerd door Titus en Domitianus door middel van de Meta Sudans. Deze fontein, uitgedacht door Titus en gebouwd door Domitianus, verving een Augusteïsche voorganger op een plek die van belang was voor zowel Augustus als Rome.

7.4 De Colosseum *sestertii*

Als laatste zijn de Colosseum *sestertii* besproken, die onder Titus en Domitianus uitgevaardigd zijn. Munten zijn een potente drager van ideologie en hier maakte keizers regelmatig gebruik van. De Colosseum munten bevatten verschillende referenties naar Claudius. Zo was op de voorzijde het Colosseum afgebeeld. Het zicht dat op de munt te zien is, is alleen vanaf de Coelius te verkrijgen. Op deze heuvel stond de Tempel van de vergoddelijkte Claudius, een subtiele referentie naar de keizer.

Op de achterzijde was (de vergoddelijkte) Titus afgebeeld. Wat deze afbeelding bijzonder maakt is dat het niet om een buste van de keizer gaat, maar om een volledig portret van Titus, gezeteld tussen oorlogsbuit. Dit is zowel een referentie naar de Joodse Oorlog als Claudius. Ten eerste refereert de buit van de oorlog naar de Joodse Oorlog, aangezien deze buit de Flavische bouwprojecten mogelijk had gemaakt. Ten tweede refereert de iconografie naar een Claudische munt, waarin Claudius op een soortgelijk wijze wordt afgebeeld in het midden van de buit van de Britse invasie. Voor Domitianus, die deze munt eveneens vervaardigde, zij het met het bijschrift dat Titus ondertussen vergoddelijkt was, was de Joodse Oorlog van ondergeschikt belang, aangezien hij geen rol had gehad in deze oorlog. Voor hem was het van belang de vergoddelijking van Titus te benadrukken.

7. Vervolgonderzoek

Dit onderzoek heeft gepoogd een overzicht te geven van de Flavische ideologie in de context van het Colosseum. Dit is echter geen compleet beeld. Zo is het bottom-up perspectief van de Flavische ideologie buiten beschouwing gebleven. Vervolgonderzoek zou zich op dit perspectief kunnen richten, om zo een completer beeld te schetsen van de ideologische boodschappen die worden uitgedragen door in de context van het Colosseum. Tevens zijn niet alle bronnen behandeld die iets kunnen zeggen over de ideologie van het Colosseum. Deze zouden onderzocht kunnen worden om dit corpus verder uit te breiden. Daarnaast is de manier waarop de ideologische boodschappen worden overgebracht op het volk niet vergeleken met de manier waarop dit in andere monumenten is gebeurd. Zo zou er een vergelijking gemaakt kunnen worden tussen het Colosseum en andere Flavische bouwwerken. Een andere optie is een vergelijking tussen het gebruik van arena's door verschillende keizers om ideologische boodschappen over te brengen. Dit zou een vergelijking kunnen zijn van het gebruik van het Colosseum door verschillende keizers of tussen het Colosseum en een ander amfitheater.

Bibliografie

Antieke bronnen

Cassius Dio, *Roman History*, Loeb Classical Library 176 (Cambridge MA 1925).

Colosseum.

Colosseum *sestertii* (RIC II (Titus) 184 – 186, RIC II (Domitian) 131).

Plinius de Oudere, *Naturalis Historia*, Loeb Classical Library 394 (Cambridge MA 1952).

Suetonius, *De Vita Caesarum V – VIII*, Loeb Classical Library 38 (Cambridge MA 1914).

Secundaire literatuur

Alföldy, G., ‘Eine Bauinschrift aus dem Colosseum’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 109 (1995) 195 – 226.

Chapman, H. H., ‘Reading the Judeans and the Judean war in Martial’s *Liber Spectaculorum*’, *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 22:2 (2012) 91–113.

Cominesi, A. R., ‘Flavian architecture on the Palatine: Continuity or break’ in: M. Heerink en E. Meijer eds., *Flavian responses to Nero’s Rome* (Amsterdam 2022) 89 – 126.

Elkins, N. T., ‘The Flavian Colosseum sestertii: currency or largess?’, *The Numismatic Chronicle* 166 (2006) 211 – 221.

Elkins, N. T., ‘The procession and placement of imperial cult images in the Colosseum’, *Papers of the British School at Rome* 82 (2014) 73 – 107.

Elkins, N. T., *A monument to dynasty and death: The story of Rome’s Colosseum and the emperors who built it* (Baltimore 2019).

Fagan, G. G., *The lure of the arena: Social psychology and the crowd at the Roman games* (Cambridge 2011).

Fear, A. T., ‘Status symbol or leisure pursuit? Amphitheatres in the Roman world’, *Latomus* 59:1 (2000) 82 – 87.

Gallia, A. B., ‘Remaking Rome’ in: A. Zissos ed., *A companion to the Flavian Age of Imperial Rome* (Oxford/Malden MA 2016) 148 – 165.

Gunderson, E., ‘The ideology of the arena’, *Classical Antiquity* 15:1 (1996) 113 – 151.

Gunderson, E., 'The Flavian Amphitheatre: all the world as stage. In: A. J. Boyle en W. J. Dominik eds., *Flavian Rome: culture, image, text* (Leiden/Boston 2003) 637 – 658.

Hekster, O., *Commodus. An emperor at the crossroads* (Leiden 2002).

Hekster, O., *Caesar rules. The emperor in the changing Roman world (c. 50 BC – AD 565)* (Cambridge 2023)

Hill, P. V., 'The temples and statues of Apollo in Rome', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 2 (1962) 125–142.

Hopkins, K. en M. Beard, *The Colosseum* (Oxford MA 2005).

Levick, B., *Vespasian* (Londen/New York 1999).

Levick, B., 'Worries about Vespasian: the achievements of an emperor', *Acta Classica* 53 (2010) 121 – 137.

Lindsay, H., 'Vespasian and the city of Rome: the centrality of the Capitolium', *Acta Classica* 53 (2010) 165 – 180.

Longfellow, B., 'Reflections of Imperialism: The Meta Sudans in Rome and the Provinces.' *The Art Bulletin* 92:4 (2010) 275–292.

McIntyre, G., 'Deification as consolation: The divine children of the Roman imperial family', *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 62:2 (2013) 222–240.

Millar, F., 'Last Year in Jerusalem: Monuments of the Jewish War in Rome', in: J. Edmondson en S. Mason eds., *Flavius Josephus and Flavian Rome* (Oxford 2005) 101 – 128.

Murison, C. L., 'The emperor Titus', in: A. Zissos ed., *A companion to the Flavian Age of Imperial Rome* (Oxford/Malden MA 2016) 76 – 91.

Noreña, C. F., 'Medium and message in Vespasian's Templum Pacis', *Memoirs of the American Academy in Rome* 48 (2003) 25 – 43.

Rich, J. W., 'Augustus's Parthian Honours, the Temple of Mars Ultor and the Arch in the Forum Romanum', *Papers of the British School at Rome* 66 (1998) 71–128.

Taraporewalla, R., 'The Templum Pacis: construction of memory under Vespasian', *Acta Classica* 53 (2010) 145 – 163.

Vasta, M., 'Flavian Visual Propaganda: Building a Dynasty', *Constructing the Past* 8:1 (2007) 107 – 138.

Vervaeke, F. J., 'The remarkable rise of the Flavians', in: A. Zissos ed., *A companion to the Flavian Age of imperial Rome* (Oxford/Malden MA 2016) 43 – 59.

Wardle, D., 'Suetonius on Vespasian's rise to power under the Julio-Claudians', *Acta Classica* 53 (2010) 101 – 115.